

Begrazing van natuurgebieden van de Stichting het Limburgs Landschap

E.E.L.M. Staal

Omdat het beschermen van natuurgebieden meer inhoudt dan het aankopen ervan, wordt binnen de natuurbescherming veel aandacht besteed aan het opzetten van een uitgekiend beheer.

Alleen zo is het mogelijk de landschappelijke en natuurwetenschappelijke kwaliteiten van een gebied te behouden. Het blijkt zelfs mogelijk het beheer zo te plannen dat een verbetering van de kwaliteiten van een aantal gebieden wordt bereikt.

Het landschap van Limburg is net als de andere landschappen van Nederland ontstaan onder een meer of mindere mate van beïnvloeding door de mens. Zuiver natuurlijke gebieden zijn er dan ook niet meer te vinden. Door deze historische ontwikkeling van ons landschap betekent beheeren van een gebied dus maar zeer zelden volledig 'nietsdoen'. De vegetatie en als gevolg daarvan de dierenwereld hebben zich ontwikkeld tot dat wat wij waardevol vinden. Wil men dat deze waarden 'behouden' blijven dan is een actief beheer noodzakelijk.

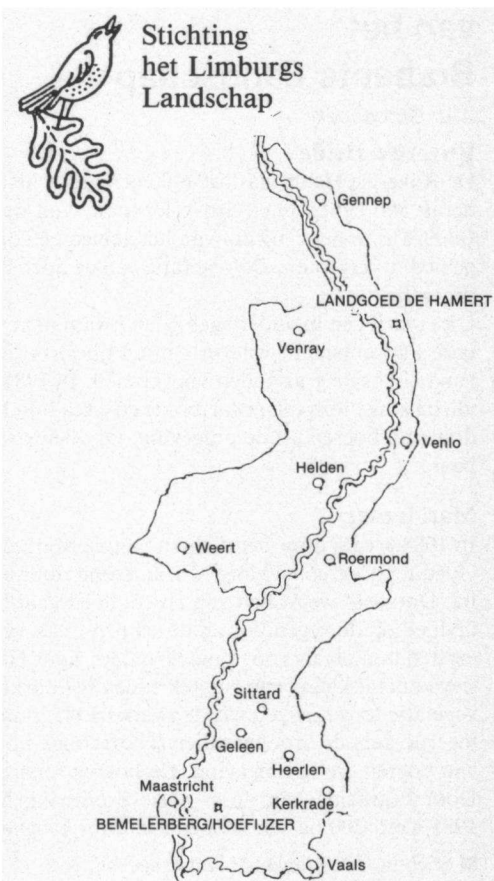
Omdat er vele factoren van buiten de terreinen hun invloed uitoefenen wordt dat actieve beheer nog noodzakelijker.

De belangrijkste invloeden zijn uitdroging, eutrofiëring en de verzuring van de terreinen. Het grote probleem bij deze ontwikkelingen is dat wat in zeer korte tijd vernietigd wordt, slechts met zeer veel moeite hersteld kan worden. Het blijkt zelfs in een aantal gevallen dat een volledig herstel niet meer mogelijk is (ondanks alle inspanningen van natuurbeschermingsinstanties sterven er ten slotte nog steeds organismen uit).

Deze inleiding geeft misschien de indruk dat het werk van de natuurbescherming nutteloos is. Gelukkig bewijzen de resultaten die tot nog toe zijn behaald het tegenovergestelde. In een paar gevallen zijn de resultaten zelfs ronduit spectaculair.

Zijn er mogelijkheden voor de natuur- en landschapsbescherming?

Het type beïnvloeding dat in de inleiding is genoemd is van dien aard dat vaak enkel door grootschalig ingrijpen de schadelijke gevolgen beperkt kunnen worden gehouden. De term grootschalig lijkt misschien in tegenspraak met wat de natuurbescherming altijd predikt, namelijk 'small is beautiful'. In dit geval slaat de term grootschalig meer op de omvang van de projecten dan op het type beheer. Misschien dat een voorbeeld hier verduidelijkend werkt. De boer groef vroeger een sloot of plagde een stukje heideveld voor

mest. De huidige ingrepen in het landschap vinden op een enorme schaal plaats. Daardoor is ook de natuurbescherming gedwongen projecten vaak groot op te zetten.

Zo kan men niet meer volstaan met het dichtten van een greppeltje, men moet om de ontwatering van een gebied tegen te gaan de gehele waterhuishouding van het natuurgebied regelen.

De ingreep is op zich grootschalig maar de gevolgen zijn dat de fluctuaties in de waterhuishouding kleiner worden en daardoor een kleinschalig effect hebben. Er zijn gelukkig soms mogelijkheden om deze projecten op te starten. Ook wat betreft het tegengaan van de voedselverrijking van de terreinen zijn er mogelijkheden voor aangepaste beheersmaatregelen.

Om in de sfeer van deze artikelenreeks te blijven wordt hierna de verduidelijking van het beheer beperkt tot begrazing. Deze vorm van beheer kan echter niet los worden gezien van de andere beheersmaatregelen. Alleen door een afstemming van alle beheersmaatregelen op elkaar kan een verantwoord beheer opgezet worden. De begrazing is een beheersmaatregel en geen doel op zich.

Waarom kiest het Limburgs Landschap voor begrazing?

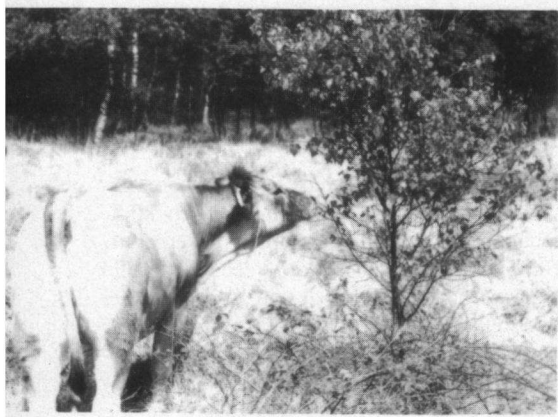
Op dit moment wordt in een aantal gebieden van de Stichting het Limburgs Landschap ge-

graasd door dieren die daarvoor zijn ingezet (door wild wordt natuurlijk ook gegraasd).

Deze vorm van beheer mag niet worden verward met beweiding. Deze laatste vorm van beheer wordt op een veel groter areaal binnen de terreinen gebruikt. De weidegronden van het Limburgs Landschap die daarvoor geschikt zijn, of die voornamelijk een landschappelijke waarde hebben, zijn verpacht. Deze weilanden hebben een veebezetting die hoger is dan in het geval van begrazing. De doelstelling (van de grondgebruiker) is daar produktie en niet primair natuurbescherming. Die cultuurgronden waar de natuurwaarde hoog is, worden zo beheerd dat de natuurwaarde en daardoor vaak ook de landschappelijke waarde kunnen stijgen. De beïnvloeding bestaat daar meer uit het begeleiden van de natuurlijke processen. Vanzelfsprekend wordt daarbij gestreefd naar een samengaan van de echte natuurlijke processen en het 'natuurlijke' proces dat ingrijpen door de mens heet. Het is namelijk door dat ingrijpen door de mens, dat de verscheidenheid aan landschapstypen en dus ook aan een vegetatietype ontstaan is. Bij de uitstippeling van het beheer voor de toekomst wordt allereerst gekeken naar de historische ontwikke-

Indrukwekkende grotten van de Bemelerberg.
Foto: Het Limburgs Landschap, Venlo.

lingen van het gebied.

Het gebruik door de mens is daarbij in Nederland vaak een zeer belangrijk gegeven. Voor het buitengebied is dat meestentijds het agrarische gebruik. Het is echter niet mogelijk in deze tijd dat oude gebruik volledig te continueren. Handmatig plaggen van grote oppervlakten heide is uit menselijk oogpunt gezien niet meer verantwoord en eerlijk gezegd ook financieel niet haalbaar.

Zo ook ligt het niet binnen de mogelijkheden om met schaapskudden over al onze heidevelden te trekken. Maar de ecologische regel dat blijvende vershraling belangrijk is maakt ingrijpen noodzakelijk. Het is aan de natuurbeschermingsorganisaties daar inventief op in te springen.

Daar echter de eindsituatie bij natuurbeheer niet exact te voorspellen is, worden nieuwe vormen van beheer eerst op kleine oppervlakten geprobeerd.

Limburgs Landschap heeft op dit moment een aantal begrazingsprojecten lopen die zeer verschillend zijn. Twee daarvan zijn er in

Foto linksboven:

Dat het Limburgs Landschap in 1986 de te begrazen oppervlakte uitgebreid heeft zegt voldoende over het natuurwetenschappelijke effect.

Foto: E.E.L.M. Staal.

Foto linksonder:

De Strooberg, Bemelen, 1982.

Foto: Ton Verstraelen.

Foto rechtsboven:

Onderzoeksplek voor effecten van begroeiing.

Foto: E.E.L.M. Staal.

Foto rechtsmidden:

Prikkeldraad, niet om mensen buiten het gebied te houden, maar om het vee er binnen te houden.

Foto: E.E.L.M. Staal.

Foto rechtsonder:

De Strooberg in 1969. Het oorspronkelijke schraalland heeft plaatsgemaakt voor bomen en struiken.

Foto: Ed de Grood.

halfnatuurlijke terreinen waarin voormalige cultuurgrond is opgenomen; het derde project is op cultuurgrond waar de potentiële natuurwaarden hoog zijn. Dit derde project verschilt principieel niet veel van oud agrarisch beheer. Daarbij loopt dit project nog maar zo kort dat duidelijke, blijvende veranderingen nog niet zijn waar te nemen. Om deze redenen wordt er in dit artikel niet meer aandacht aan besteed.

Op de twee andere plaatsen lopen reeds verscheidene jaren begrazingsprojecten. Hier wordt bewust niet meer van experimenten gesproken. Na een onderzoeksfase van een aantal jaren is gekozen voor een uitbreiding van de oppervlakte waar de grazers kunnen komen.

Door de grote verschillen tussen de twee projecten worden ze hierna apart besproken.

Begrazing kalkgraslanden in Zuid-Limburg

De Bemelerberg is de naam van een groep kalkhellingen in het mergelland. In 1942 is het gebied aangekocht door onze stichting. Hiertoe aangespoord door wijlen prof. dr. J. Heimans, die tijdens zijn vele floristische reizen sterk onder de indruk raakte van dit unieke gebied. Het gebied heet in de volksmond 'De Hei'.

Nadat de scheper verdween ging het gebied langzaam vervilten en verruigen, waardoor er ten slotte een boom- en struikenvegetatie ontstond. Vooral de Gevinde Kortsteel, een grassoort, is in de vegetatie gaan domineren waarna de vervilting kon optreden.

Diegene die dit gebied een aantal jaren geleden zag, zou geen moment aan een heide gedacht hebben. De zonder overdrijving uniek te noemen vegetatietypen die dit natuurreervaat kenmerkten, waren in de loop der jaren aan het degenereren. Vooral de laatste twintig jaar was de achteruitgang opvallend. Dit is duidelijk gebleken uit de vele inventarisaties die er door vele instanties zijn gedaan.

De open en grazige vegetatie uit vroeger tijd was door successie vervangen door een struik- en boombegroeiing. De achteruitgang van soorten die onderdeel waren van die uitzonderlijke vegetaties, was navenant. De opvatting binnen de natuurbescherming dat de natuur in natuurgebieden haar gang moest kunnen gaan, is daar zeker ook debet aan geweest. Toen echter zelfs de aantallen achteruitgingen van soorten waarom het gebied destijds was aangekocht, is resoluut voor een andere aanpak gekozen. Onderzoek door, en niet te vergeten de betrokkenheid van de bioloog H. Hillegers uit Cadier en Keer waren daar in niet geringe mate debet aan.

In 1980 is gekozen voor een beheer dat in grote mate overeenkwam met het beheer tot in het begin van deze eeuw. Tot 1923 liep hier een scheper met zijn kudde schapen.

Nu lopen er weer schapen maar dan binnen een raster. Om deze vorm van beheer mogelijk te maken is in etappes 'De Hei' ontdaan van de boom- en struiklaag. Dat dit bij de bewoners en bezoekers van de streek reacties opriep is begrijpelijk. Toen na vier jaar begrazen uit onderzoek bleek dat de oorspronkelijke vegetatie grotendeels gereconstrueerd kon worden werden de mogelijkheden voor deze vorm van beheer uitgebreid. Ook andere

delen van het reservaat worden bij het begrazingsproject betrokken. Evenals een in erfpacht verkregen mergelgroeve in de buurt. De complexiteit van de natuurbeheersproblematiek mag hierbij niet worden onderschat. Misschien dat een enkel voorbeeld hier op zijn plaats is. De bomen en struiken die op de hellingen voorkomen zijn voor een aantal zeer zeldzame vlindersoorten gastplanten.

Kruipbrem, Krijtogenstroost, Maanvaren, Tandjesgras, Wilde Kruisdistel, geven de diversiteit en zeldzaamheid van de vegetatietypen aan. Verscheidene soorten vinden hier de uiterste grens van hun verspreidingsgebied. Door de ligging van Limburg als strook tussen een aantal landen is het logisch dat een aantal van de voor Nederland zeldzame soorten direct over de grens in groteren getalen voorkomen. Dit is echter zeker niet met al de soorten zo gesteld. De Krijtogenstroost en de Berggamander zijn daar voorbeelden van. De Berggamander komt pas weer ten zuiden van Dinant in België op verscheidene plaatsen voor, behoudens een enkele andere geïsoleerde groeiplaats.

Door deze rijkdom aan vegetatietypen is er

ook een zeer bijzondere fauna aanwezig. Zeldzame insecten, spinnen en dergelijke komen in grote diversiteit voor.

De Bemelerberg herbergt een grote verscheidenheid aan bodem- en milieutypen, kalk, grint, löss en zand zijn enkele materialen waaruit de bodem van de Bemelerberg is opgebouwd. Door kleinschalige ingrepen van de mens in het verleden zijn deze nog verder gestructureerd. In wisselwerking met de beïnvloeding door de mens c.q. de schapen is er een duidelijk zichtbare relatie ontstaan met de vegetatie. De op het eerste gezicht 'grove' ingreep door begrazing met schapen blijkt in werkelijkheid een subtiële en daardoor structuurverrijkende beheersmaatregel. Het verkregen ragfijne mozaïek van vegetatietypen

met al de relaties daartussen is een overduidelijk bewijs dat de pleitbezorgers voor begrazing het zeker bij dit project bij het recht eind hadden.

Begrazing natuurgebied 'De Hamert'

'De Hamert' is een natuurgebied dat voor een belangrijk deel uit heidevelden bestaat. Verder ligt er in een aantal laagtes een complex van vennen gescheiden door stuifzandruggen en ook is er een 'ven' aanwezig dat in het zeer verre verleden een rivierarm is geweest. De randen van dit zeer grote complex worden gevormd door bossen van het eikenberkentype en verder naaldbossen met een ontginningskarakter. 'De Hamert' maakt deel uit van een uitgebreide strook met natuurgebieden, tussen de Maas en de rijksgrens met Duitsland. De gebieden zijn deels eigendom van gemeenten en particulieren zoals Limburgs Landschap.

Het beheer in de periode na aankoop door Limburgs Landschap bestond wat de heidevelden betreft uit maaien en branden. Onder andere door de voedselverrijking vanuit de atmosfeer, is het schrale karakter van het gebied voor een deel aangetast.

Dit had vooral tot gevolg dat de heidegebieden van 'De Hamert' gingen vergrassen met Bochtige Smele en Pijpestrootje. Daarnaast hebben ook plagen van het Heidehaantje schade aangericht. De structuur die vroeger in de vegetatie aanwezig was, werd door dit alles verminderd. De vegetatie ontwikkelde zich tot een min of meer eenvormige grasvlakte. Het is vanzelfsprekend dat die situatie voor een natuurbeschermingsorganisatie als Limburgs Landschap een bron van zorg was. Gekozen is voor het opzetten van een gevarieerd beheer waardoor de rijkdom aan structuur en variatie geregenereerd kan worden. Maatregelen zijn plaggen, branden, maaien en begrazen voor de heide. In het bosgebied wordt gestreefd naar een opstand met 'natuurlijke' grenzen.

Opzet van de begrazing

Op 'De Hamert' zijn aan de rand een aantal voormalige cultuurgronden aanwezig die in eigen beheer zijn.

Deze gronden zijn omgeven door bosschages. Verder het gebied in zijn de heidevelden aanwezig. Om de structuur in de vegetatie te verbeteren en de variatie aan soorten te vergro-

Foto rechtsboven:

Nu er koeien onder de dennebomen liggen is het op het eerste gezicht even wennen, maar met een aantal jaren zal dat voor de bezoekers van 'De Hamert' ook normaal zijn.

Foto: E.E.L.M. Staal.

Foto onder:

Heideverjonging op 'De Hamert', 1986.

Foto: E.E.L.M. Staal.

ten is gekozen voor begrazen. Hiertoe werden de cultuurgronden, een deel van de bosschages en een deel van de heide voorzien van een raster. In totaal was de oppervlakte van het eerste experiment 45 hectare.

Daarop zijn dertig stuks jongvee van boeren uit de omgeving ingeschaard.

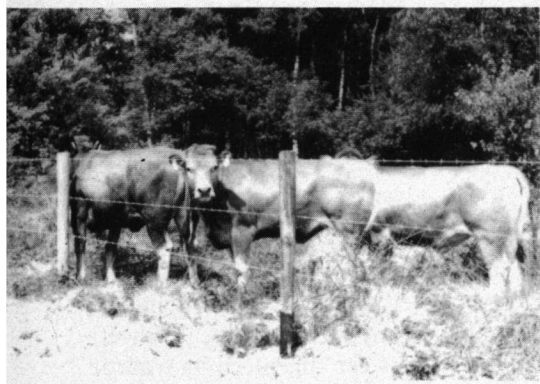
De runderen lopen daar van half mei tot begin november. De begrazing wordt tijdens de winter stopgezet omdat het voedselaanbod in het terrein dan te gering is.

In de loop van vier jaar werden positieve effecten waargenomen. Dit was voor Limburgs Landschap de aanleiding de te begrazen oppervlakten uit te breiden. In 1986 is rond de honderd hectare natuurgebied aan de eerste oppervlakte toegevoegd. Daarmee kon ook het aantal runderen toenemen. Nu lopen er 75 stuks jongvee binnen een raster. Vooral dit raster heeft bij een aantal mensen vraagtekens opgeroepen. Het, onterechte, verwijt dat de natuurbeschermingsorganisaties al hun terreinen afsluiten, werd geuit.

Limburgs Landschap heeft echter dát deel van 'De Hamert' waar vee loopt ook opengesteld.

Door middel van roosters wordt voorkomen dat het vee uitbreekt. De enige restrictie die Limburgs Landschap heeft gesteld, is dat honden in dat deel waar de runderen lopen niet mogen worden toegelaten. Er blijft ech-

ter nog ruim 600 hectare over waar honden zijn toegestaan.

In de tweede fase van de begrazing is een groter deel van de heidevelden bij de begrazing getrokken. Daarnaast is er een deel van het aangrenzende bosgebied (30 ha) toegevoegd. In totaal bedraagt de oppervlakte nu 145 hectare.

Het te begrazen bosgedeelte is zo gekozen dat er een overgangszone kan ontstaan tussen de heide en het bos. Binnen het bos liggen open gedeelten, en het bosgedeelte kent overgangen van hoog naar laag en van nat naar droog. Deze overgangen betekenen een goede uitgangssituatie voor het ontstaan van allerlei evenwichtssituaties wat positief werkt op de soortenrijkdom.

Binnen het bosgebied heeft de begrazing, zeker in de beginfase, betekenis voor de verbetering van de structuur van de kruidlaag. Op langere termijn kan de begrazing ook invloed hebben op de bosstructuur, omdat de runderen open plekken in het bos handhaven. Ook zullen de runderen door hun gedrag variatie veroorzaken in voedselrijkdom en dergelijke. Door het achterlaten van mest en urine zal de voedselrijkdom plaatselijk toenemen. Andere delen waar meer gegraasd wordt, zullen verschaald worden. Dit is tevens een van de aspecten van begrazing waarmee terdege rekening moet worden gehouden. Er bestaat een kans dat voorheen voedselarme gebieden door de mest van de grazers wordt verrijkt, een situatie die natuurlijk ongewenst is. Door een geringe veebezetting en een zeer selectieve keuze van het te begrazen gebied wordt dat voorkomen. Het netto-effect is altijd posi-

tief, omdat de runderen groeien, voor hun energiehuishouding materiaal gebruiken en er is uitspoeling en vervluchtiging van meststoffen.

De effecten van de begrazing zijn nu al in het terrein waarneembaar. Meer heidekiemplanten, afgevreten pijpestrootjespollen en dus structuurverandering van de heidevegetatie. Vergelijkingen met de diverse kleine afgesloten stukjes in het begrazingsproject spreken boekdelen. Deze afgesloten stukjes maken een wetenschappelijke vergelijking ook in de toekomst mogelijk.

In de toekomst worden positieve gevolgen verwacht voor onder andere vlinders. Vooral de vlinders die afhankelijk zijn van de bosweiden, zoals Bospareldmoervlinder en Woudpareldmoervlinder, zullen kunnen profiteren van het veranderde beheer.

Een groot voordeel van begrazing is dat deze beheersmaatregel een geleidelijk effect heeft. Bij maaien wordt de vegetatiestructuur plotseling veranderd, wat vooral voor de heidefauna gevolgen heeft. Dat wil overigens niet zeggen dat maaien dus een ongeschikte beheersmaatregel is. Planning binnen het seizoen is dan echter wel noodzakelijk. Bij begrazing is er altijd wel een plek binnen het gebied over waar de heidefauna kan overleven. De gevolgen voor de runderen zijn positief. De runderen hebben gezonde jongen gekregen, de aanwas van het vee was voldoende. Het feit dat de boeren uit de omgeving hun vee 'ter beschikking' stellen, zegt voldoende over de effecten voor het vee. Er is zelfs sprake van een grote belangstelling vanuit de agrarische wereld.

Dat Limburgs Landschap in 1986 de te begrazen oppervlakte uitgebreid heeft zegt voldoende over het natuurwetenschappelijke effect.

Dat er nu koeien liggen onder de dennebomen is op het eerste gezicht even wennen maar met een aantal jaren zal dat voor de bezoekers van 'De Hamert' ook normaal zijn.